

DR. KÓKAI SÁNDOR*

KASSA REGIONÁLIS SZEREPKÖRE

Bevezetés

Kassa szerepe és jelentősége az elmúlt évszázadokban meghatározó volt Felső-Magyarországon. A 12. századi településre I. Géza idejében szászok települtek és ettől kezdve középkori okmányainkban „Cassa”, „Cassovia” néven szerepelt. A falakkal erősített hely a 14. század elején már jelentékeny szerepet játszott, mint Csák Máté és hűbéresei birtokainak egyik sarokpontja (1312: rozgonyi csata). A 14. század közepétől (1347) szabad királyi város és megkapta a budai jogokat, s árumegállító joggal vásárokat tarthattak. Kiváltságai bővülésével és erődítményei fejlődésével mindinkább nőtt jelentősége és már a 15. században, mint a felvidéki szabad királyi városok vezetőjét, Felső-Magyarország fővárosaként említették. A város jelentőségét Mátyás király idején is megőrizte, s a mohácsi veszt követő pártharcok még inkább növelték fontosságát. Kassa a Felvidék keleti részének kulcsává vált, aki Kassát birtokolta az előtt Erdélytől Bécsig és onnan viszont Erdélyig jóformán nyitva állott az út. Ezért helyeztek rá mindkét oldalról nagy hangsúlyt. Egyaránt fontos volt a Habsburgoknak és az erdélyi fejedelmeknek. Bocskai és Bethlen felső-magyarországi hadjáratainak alapja Kassa, ezt tartották a magyar részek fölötti uralmuk legfőbb biztosítékának, miként a Rákóczi-szabadságharcban is kulcsszerepet játszott. A szatmári béke megkötése után III. Károly Kassa erődítményeit is leszereltetvén, korábbi hadi és politikai fontosságának is véget vetett. Kassa eddig elsősorban gazdasági, katonai és adminisztratív központ volt. Kereskedelme a középkorban Lengyelország felé igen élénk és híres, gócpontja Felső-Magyarország kereskedelmének, melyre kedvező fekvése nagy hatással volt, s ez nem változott a 18-19. század folyamán sem. A gazdasági szerepkör megerősödött (pl. kassai ötvös céh stb.) és a város fejlődésében egyre fontosabbá vált. Kereskedelmének fő cikkei: ipari termékek, szarvasmarha, gabona, bor, fa stb. Nem csak élénk kereskedelmi forgalom és ipar székhelye, de egyúttal Felső-Magyarország művelődési központja is (pl. a Balassa Zsuzsanna által 1650. alapított konviktus, a ferencrendi és a jezsuita-templom és kolostor, az 1732-től működő királyi jogakadémia, 1788-ban itt jelent meg az első magyar nyelvű folyóirat a Magyar Museum és Kazinczy Ferenc Orpheus című folyóirata, 1802-től püspöki székhely stb.). Kassa a 18. század második felében építészetiileg is tovább fejlődött. A barokk stílusú Barkóczy palotát a 18. század közepén építették, az egyemeletes, klasszicista stílusú Forgách-palota a 18. század végén épült. A városfalakon belüli terület mindössze 35 hektárt tett ki, ezért a falakat a 18. század végétől fokozatosan lebontották, a középkori városháza helyére építették 1789-ben a több célt szolgáló városi Vigadót, majd annak lebontása után a színház épületét, a mai városháza 1790-ben épült. A gyarapodás eredményeként a város lakossága II. József uralkodásának idejére elérte a 6000 főt (*1. táblázat*), mint ahogy az sem véletlen, hogy az uralkodó közigazgatási reformjának eredményeként kerületi székhely lett (*1. térkép*), melynek területe négy megye mintegy hatszáz-ezer lakójára terjedt ki.

* Főiskolai tanár, Nyíregyházi Főiskola Természettudományi és Informatikai Kar.

1. táblázat. Kassa népességszámának változása

Év	Népességszám
1784/87	6 000
1820	8 700
1846	13 606
1850	13 034
1857	16 417
1870	21 742
1880	26 097
1890	28 884
1900	35 586
1910	44 162

Forrás: Népszámlálások

1. térkép. II. József közigazgatási reformja (1785)

2. Kassa rangsorolása és vonzáskörzete a 19. század elején

A 19. század elejétől Magyarország nagyvárosainak közigazgatási besorolása, politikai megítélése és ezzel párhuzamosan a rangsorolásuk többször változott. Különösen a szabad királyi városok rendelkeztek széleskörű autonómiával belügyként kezelték például a köz-igazgatást, a bíraskodást és az ítélkezést, az adóztatást és a rendfenntartást, a városok utasításait végrehajtó követeik révén pedig befolyásolták az országgyűlést. Az 1867-es kiegyezésig a szabad királyi városok száma 81-re emelkedett a történelmi Magyarországon, melyből mindössze 25 maradt törvényhatósági jogú város 1876 után. Magyarország közigazgatási rendszerében és a városok közigazgatási besorolásában lényeges változás nem történt egészen 1920-ig, a törvényhatósági joggal rendelkező városok száma csak Miskolccal (1907) növekedett. A városok hierarchiája és rangsorolása több síkú megközelítéssel fogalmazható meg.¹ A legegyszerűbb a nagyságrendi meghatározás, de nem mellőzhető a jogi és az igazgatási-funkcionális kategorizálás sem, melyek összegző eredményeként áttekinthető a vizsgált nagyvárosok helyének változása Kárpát-medencei relációban (2. táblá-

zat). Különösen fontos aspektusok ezek, hiszen az igazgatási-jogi kategóriákkal, valamint a városhálózati változásokkal egyszerre érzékelhetők a gyorsabb, ill. a lassabb és tartósabb tendenciák érvényesülése,² azaz mintegy szintézisét jelenthetik a 19. század változásainak.

Joggal merül fel a kérdés: Hogyan differenciálódtak funkcionális értelemben nagyvárosaink és ez érintette-e Kassa hierarchikus besorolását, térszerkezeti helyzet és regionális szerepkörét? A 19. század elejére vonatkozó városrangsorolások számos szempontot vettek figyelembe, meglehetősen ellentétes eredményekkel, melynek okai elsősorban az eltérő megközelítésekben keresendők (2. táblázat).

Gyimesi Sándornak a népességszáma, az ipari és kereskedelmi szerepkör fejlettségére, az igazgatási és az oktatási intézmények meglétére alapozott városiassági értéke szerint Pest, Pozsony, Debrecen, Győr, Temesvár, Szeged és Kassa állt a városi szerepkörök volumenének hierarchikus rangsora élén.³ Bácskai Vera és Nagy Lajos a piacközponti szerepkört tekintette a rangsor meghatározó elemének, számításaik során a kereskedelmi vonzaskörzet minősült meghatározónak.⁴ Ennek eredménye, hogy az alföldi nagyvárosok a rangsor végére kerültek (pl. Nagyvárad). Kassa is a 12. helyre csúszott, Miskolc viszont az 5. helyre jött fel. Bácskai Vera szerint a regionális központok és a megyeszékhelyek külön kategóriát képeztek, és bár ellentmondások itt is előfordultak (pl. Debrecen regionális szintű intézményekkel is rendelkezett, mégsem volt megyeszékhely, így kerülhetett a 22. helyre) a hierarchikus tagoltság alapvetően helyesnek bizonyult.

Az egyes regionális központok hierarchikus rangsorolásának eltérései mellett alapvetően fontos annak vizsgálata, hogy Kassa központi funkcióinak vonzereje mekkora területre terjedt ki és milyen intenzitású lehetett e kapcsolatrendszer. A 19. század elejére ehhez kevés információval rendelkezünk. A közigazgatás a társadalmi-gazdasági és a politikai folyamatok és struktúrák egyik lényegi eleme, s így hierarchikus tagolódása, funkcionális és területi vetülete (térbelisége) e korszakban is fontos lehetett. A Kárpát-medence városhálózatának alakulása szempontjából mindig igen fontos tényezőnek számított a köz- és szakigazgatás.⁵ E tekintetben néhány igazgatási szerepkör – felülről meghatározott – területi kiterjedése megfelelő tájékozódást adhat.

2. táblázat. Hierarchikus rangsorok Magyarország nagyvárosairól a XIX. században

Város	Népesség 1825	Gyimesi S. 1828	Bácskai V. 1828	Népesség 1870	Keleti K. 1870	Kókai S. 1870	Beluszky P. 1900	Népesség 1900
Pest-Buda	95 578 (1.)	28,7 (1.)	1	270 685	3., ill. 7.	1	1	716 476
Zágráb	–	–	–	19 657	–	–	2	57 690
Pozsony	37 180 (3.)	15,4 (2.)	7	46 540	1	–	3	61 537
Kolozsvár	–	–	–	26 382	13	–	4	46 670
Kassa	13 606 (16.)	9,5 (7.)	12	21 742	4	4	5	35 586
Debrecen	45 375 (2.)	14,2 (3.)	22	46 111	23	2	6	72 351
Szeged	32 209 (5.)	9,9 (6.)	9	70 179	88	6	7	90 270
Temesvár	11 942 (18.)	10,3 (5.)	4	32 223	24	3	8	49 624
N. várad	16 115 (12.)	6,6 (22.)	13	28 698	9	7	9	47 018
Pécs	11 322 (19.)	8,6 (9.)	2	23 863	25	–	10	42 252
Győr	14 472 (13.)	10,4 (4.)	8	20 035	5	–	11	27 758
Arad	13 824 (15.)	6,2 (28.)	10	32 725	17	5	12	53 694
Brassó	–	–	–	27 766	31	–	13	37 439
Miskolc	22 910 (6.)	8,1 (11.)	5	21 199	15	9	16	40 833

Források: Bácskai V.–Nagy L. 1984, Gyimesi S. 1975, Keleti K. 1873, Kókai S. 1999, Beluszky P. 1990.

A kassai római katolikus püspökséget 1804-ben alapították a szatmári püspökséggel együtt. Területét (Abaúj, Sáros és Zemplén vármegyéket) az egri püspökségből hasították ki. A tervezetet 1802. júl. 30-án hagyta jóvá, az alapítólevelet 1804. márc. 23-án adta ki I. Ferenc király. Lakossága 1840-ben: 287 106 r.k., 158 g.kel., 27 758 ev., 88 195 ref., 35 389 izraelita, összesen 438 636 fő; 1863-ban: 263 172 r.k., 113 732 g.k., 20 803 ev., 79 364 ref., 82 g.kel., 55 889 izraelita, összesen: 533 042 fő. Az 1870. évi vallási összetételt a 3. táblázatban foglaltam össze. A 19. század végén a kassai püspökség 3 főesperes-ségében 18 esperesség és 194 plébánia volt.

3. táblázat. A Kárpát-medence északkeleti vármegyéinek vallási összetétele 1870-ben

Megye	Népes-ség 1870	Római katolikus	Görög katolikus	Evangelikus	Református	Izraelita	Ortodox	Egyéb
Abaúj	166 584	91 066	16 234	5 983	33 606	12 546	21	10
Bereg	159 223	13 205	81 195	791	46 448	17 564	19	1
Borsod	195 037	92 952	10 886	4 862	74 042	12 168	106	21
Gömör	173 438	69 005	3 923	65 241	31 931	3 315	16	23
Máramaros	220 506	17 093	170 208	272	6 625	26 295	–	13
Sáros	175 292	93 777	52 038	15 935	166	13 374	1	1
Szepes	175 071	111 113	23 044	35 810	299	4 872	4	19
Ugocsa	67 498	5 479	44 037	85	11 169	6 688	40	–
Ung	130 032	28 802	68 948	421	17 476	14 356	21	8
Zemplén	292 771	105 560	91 115	7 467	57 615	30 957	40	17
Összesen	1 755 452	628 052	561 628	136 867	279 377	142 135	268	113

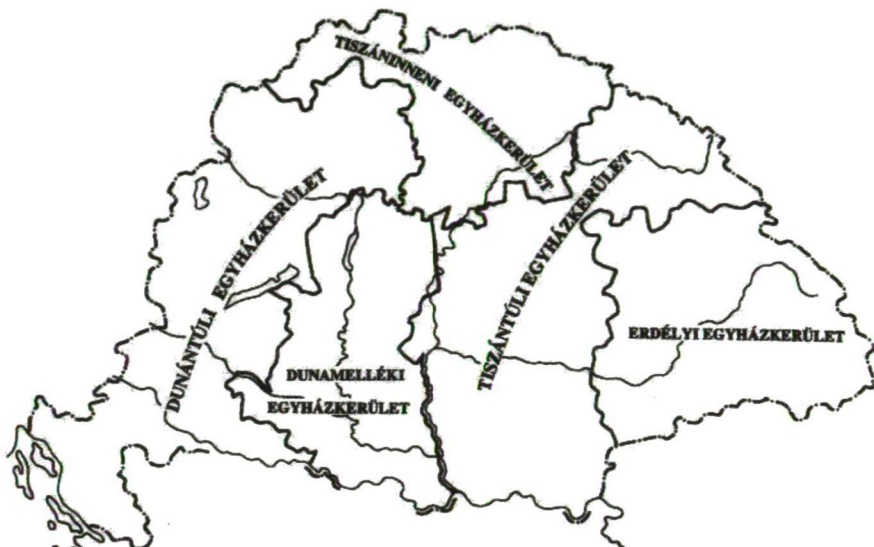
Forrás: Népszámlálás 1870

A kassai püspökség hatáskörét szűkítették a környező püspöki székhelyek. A szatmári püspökség megalakításakor (24 815 km²) magába foglalta Bereg, Szatmár, Máramaros, Ugocsa és Ung vármegyéket, ahol Szatmár vármegye római katolikus vallású lakóin (49 742 fő) kívül a másik négy megyében mindössze 64579 római katolikus vallású személy élt 1870-ben. A rozsnyói római katolikus püspökség Gömör, Kishont, Torna, részben Abaúj, Nógrád, Szepes vármegyék lakóira terjedt ki. A szepesi római katolikus püspökség (1776. jan. 15-től) Szepes, Liptó és Árva vármegye esperesi kerületeit összefogó egyházmegye. E tények alapján egyértelmű, hogy az említett három vármegyére terjedt ki Kassa egyház-igazgatási szerepköre, de csak a római katolikus lakosokra, mert a régió görög katolikus lakói az eperjesi püspök fennhatósága alá tartoztak.

1818. szeptember 22-én hozta létre VII. Piusz pápa az eperjesi székhelyű görög katolikus püspökséget, bár I. Ferenc már 1816-ban Tarkovics Gergelyt kinevezte eperjesi püspöknek. A püspökség területét az 1771-ben létrehozott Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegyéből jelölték ki. A munkácsi görög katolikus püspökség joghatósága alapításakor 13 vármegyére terjedt ki. Ezt osztották meg úgy, hogy az eperjesi kiterjedt: Abaúj-Torna, Borsod, Gömör és Kishont, Sáros, Szepes és részben Zemplén vármegye területére, a munkácsi Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Szatmár, Szabolcs, Hajdú és részben Zemplén vármegyére. Munkács és Eperjes érintőlegesen vizsgálatát indokolja, hogy alacsonyabb népességszámuk ellenére már ekkor is bizonyos regionális központi szerepkört töltöttek be, s egyben jelentős térszerkezeti központok voltak. Tény, hogy a munkácsi görög katolikus püspök szavai értő fülekre találtak, mintegy félmillió hívő esetében. Egyházi tekintetben a reformátusok a Tiszáninnen Egházkerülethez tartoztak (2. térkép), melynek nem alakult ki egyértelmű központja (Sárospatak, Miskolc stb.).

2. térkép. Református egyházkerületek Magyarországon (1848)

A reformkorban kiépülő és átalakuló szakigazgatás néhány eleme (pl. postaigazgatóságok, váltótörvényszékek, államügyészségek, pénzügyigazgatóságok, tankerületek, gyalogezredek stb.) azt mutatja, hogy Kassa egyre növekvő igazgatási és kulturális szerepet (pl. színház, nyomda, három könyvkereskedés stb.) játszott a történelmi Magyarországon.⁶ Kassa minden tekintetben Északkelet-Magyarország legnagyobb regionális szerepkörrel rendelkező központja volt. A város, mint kerületi központ Ung, Bereg, Ugocsa, Zemplén, Abaúj-Torna, Borsod és Sáros megyék területére, mint főposta-igazgatósági központ a fentiekén túl még Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Szepes és Gömör vármegyék területére is kiterjedő jogkörrel rendelkezett. Viszont a váltótörvényszék központja Eperjes volt, s összességében is megállapítható, hogy regionális szerepkörének 90%-a nem terjedt túl a Tisza vonalán, Ung vármegyén és a Szepességen. E hat-nyolc vármegyében is osztoznia kellett azonban Eperjessel és Munkáccsal a regionális funkciók tekintetében, melynek ekkor még nem volt akkora jelentősége, mint a 19. század második felében.

3. Kassa rangsorolása és vonzáskörzete a 19. század második felében

A polgári korszak, kiváltképp a dualizmus kora azonban már többé-kevésbé szisztematikusan és szükségszerűen kiemelt egy-egy várost az egyes országrészek települései közül, melyek a 20. század elején a többi várostól meglehetősen egyértelműen elkülönülő hierarchikus szintet képeztek.⁷ E folyamatot egyrészt a több megyére kiterjedő hatáskörű államigazgatási intézmények (pl. királyi főügyészségek, királyi ítélőtáblák, közúti felügyeletek stb.) székhelyeinek kiválasztása ösztönözte, ugyanakkor e hatást mérsékelte, hogy az általános közigazgatás a megyénél nagyobb igazgatási egységet (pl. Bach-rendszer kerületei) a dualizmus korában nem ismert. Tény, hogy az egyes kerületi hatáskörű intézmények száma is meglehetősen eltérő volt (pl. 8 közúti felügyelet, 20 erdőfelügyelőség, 12 kultúrmezői központ, 28 ügyvédi kamara, 11 királyi főügyészség 1890-től stb.). Ezért sem lehetett egységessé tenni és egy-egy városba koncentrálni a területi hatásköröket (3–6. térkép), de nem is törekedett az állami vezetés ezen intézmények települési-területi koncentrálására.⁸

Egyetértek Beluszky Pál gondolatával, mely szerint e magas presztízsű intézmények megtelepedése inkább orientációs pontokat jelenthetett más városi funkciók telepítésekor.⁹

A korszak egyik legjelentősebb városrangsorolását *Keleti Károly* (1873) városfejlettségi értékei képviselik (2. táblázat), amelyet – az 1870. évi népszámlálás alapján – a népszám, a lakosság foglalkozása, a műveltség foka, az értelmiségi kereset, a cselédszám és a lakviszonyok felhasználásával készített el az 1870. évre. Beluszky Pál szerint e mutatók általában a polgársággal kapcsolatos mérőszámok, vagyis a Keleti Károly által megfogalmazott rangsor nem hierarchikus városrangsor, mivel nem veszi számításba a városi szerepkörök súlyát.¹⁰ Az Alföld vonzásközpontjait és –körzeteit feltáró egyik korábbi munkámban¹¹ törekedtem a fenti problémákat kiküszöbölni, s elkészítettem az alföldi és alföldperemi városok hierarchiáját az 1870. évre. Az eredményeket összehasonlítva Keleti Károly rangsorával, szoros korreláció figyelhető meg, néhány speciális helyzetű és szerepkörű város kivételével. Munkámban igyekeztem a vonzásközpontok fejlődésére és funkcionális gyarapodására ható tényezőket feltárva bemutatni a területi (vonzáskörzeti) konzekvenciákat is. Az elsőrendű központok városhálózaton belüli helyzetét a fenti két tényezőcsoport együttesen határozta meg, melyből Kassa szempontjából egyrészt a közlekedési hálózatok – mindenekelőtt a vasút – kiépülése tette lehetővé, hogy a város nagyobb, több vármegyei területtel intenzívebb kapcsolatokat építhessen ki. Kassa jelentékeny vasúti csomópont, ahol a magyar királyi államvasutak budapest–ruttkai vonala a kassa–legénye–mihályi vonallal találkozott. Kassa továbbá végpontja volt a kassa–oderbergi vasútnak és a tornai vonalnak, e kiemelten kedvező közlekedés–földrajzi helyzete jelentős kereskedelmi középonttá tette. Másrészt igen fontos központi funkciókkal gyarapodott, melynek eredményeként Kassa Északkelet-Magyarország legfejlettebb és legnépesebb központjává vált. A város az általam vizsgált¹² huszonhárom regionális szerepkört hordozó központi funkció közül tizenkilencel rendelkezett (pl. tankerületi központ, sajtó- és pénzügyi bíróság, kiemelkedő pénzügyi és egészségügyi központ, főügyészség, királyi ítélőtábla, közjegyzői kamara, 5. honvédhuszár-ezred központ, hadtest- és csendőr törzsparancsnokság, IV. sz. kultúrmérnöki hivatal stb.) ezért besorolásomban, mint teljes értékű regionális centrum és városi társadalmú, jelentős tradíciókkal rendelkező, urbánus megjelenésű nagyközép város szerepelt.

Kassa az 1890-es évekre Felső-Magyarország egyik legszebb és legiparosabb városa, egyúttal székhelye volt a római kat. püspökségnek, káptalannak és szentszéknek, s a kassai római katolikus egyházmegyének, Abaúj-Torna vármegye törvényhatóságának, a füzéri és kassai járások szolgabírói hivatalának, pénzügyigazgatásának, posta- és táviró igazgatóságának, királyi tanfelügyelőségnek, királyi erdőfelügyelőségnek, hadtestparancsnokságának, a 34-ik hadkiegészítő parancsnokságának, állandó vegyes felülvizsgáló bizottságának, honvédkerületi parancsnokságának. A városban királyi ítélőtábla és törvényszék, pénzügyi és sajtóbíróság, főügyészség, járásbíróság, ügyvédi kamara, közjegyzőség, államépítészeti hivatal, adóhivatal, állami állatorvos, fémjelző hivatal, dohányigazgatóság és fővámház; a IV. kultúrmérnöki kerület, egy filloxera-felügyelő és szőlészeti-borászati hatóság, csendőrtörzs-, szakasz- és szárnyparancsnokság működött. Tanintézetei a királyi jogakadémia, állami főreáliskola, kat. főgimnázium, kat. papnevelő intézet, tanító- és tanítónő-képzőintézet, 2 polgári, 9 elemi és egy felső-népiskola és egy állami felsőbb leányiskola, 5 kisdudóvó, több magán nevelőintézet voltak. Szakiskolái közül első helyen állt a magyar királyi állami gazdasági tanintézet, mely nagy mintagazdasággal van egybekötve, továbbá az állami kötszövőtanműhely, az állami gépészeti közép ipariskola, mellyel építőipari továbbképző tanfolyam volt összekötve, vízmesteri iskola, több alsó fokú iparos és kereskedelmi iskola stb. Jelentékeny intézet volt még a katonai alreáliskola. Egyéb kulturális intézményei közül említendő a felső-magyarországi múzeum (1872), mely 30 000-nél több darab-

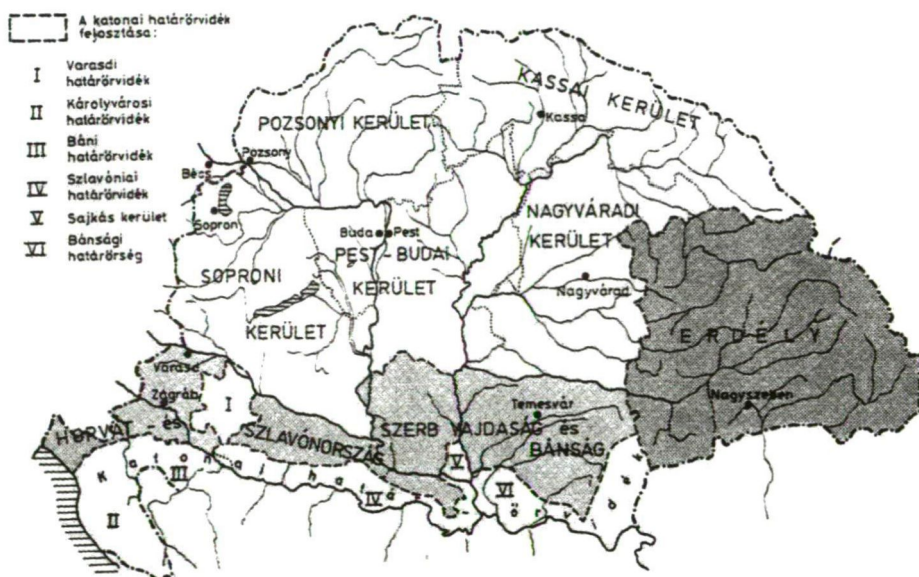
ból álló régiség-, érem-, kép- és természeti gyűjteményeket s könyvtárt foglalt magában; a színház, számos közhasznú, közművelődési, társas és jótékony egyesület (közte az Irodalmi Társaság, a Gazdasági Egyesület, Orvos- és gyógyszerészegylet, Városszépítő egylet, Vöröskereszt-fiók, Kárpát Egyesület keleti osztálya stb.), továbbá kórházak és egyéb emberbaráti intézetek. Ezen számos közművelődési intézmény hatása folytán Kassa a magyar irodalom fejlődésében is szerepet játszott. 1890-ben a következő magyar lapok jelentek meg: Felső-Magyarország, Abaúj-Kassai Közlöny, Kassai Jogi Közlöny, Felvidéki Közlöny és Minerva.

Legjelentősebb iparvállalatai: a dohánygyár (1642 munkás), a Fleischer-féle gépgyár és vasöntő (130 munkás), az Eisler-féle hajlított fabútorgyár (250 munkás), Dunkl Vilmos parkettagyára (60 munkás), Siposs-féle kötőszövőgyár (60 munkás), egy lakatosáru- és vasbútorgyár, egy kékárugyár, a csermelyvölgyi papírgyár, két nagy műmalom, továbbá pótkávégyár, 2 sörgyár, búzakeményítőgyár, légszeszgyár s több nagy téglagyár. Az üzleti élet élénkítésére szolgált az osztrák-magyar bank fiókján kívül 2 bank, 1 takarékpénztár és 2 szövetkezet, összesen 983 000 forint részvénytőkével s 51/2 millió forintnyi forgalommal.

Kassa lakóinak száma rohamosan emelkedett (1. táblázat) 1850–90 között 122%-kal. Lakói között volt 1890-ben 14421 magyar (49,9%), 3891 német (13,5%) s 9713 szlovák (33,6%). Hitfelekezet szerint lakói között 20 280 római kat. (70,2%), 1925 görög kat., 2099 ág. evang., 1239 református és 3306 izraelita (11,4%). A polgári lakosságon kívül 2694 közös hadseregbeli katona, 527 honvéd és 64 csendőr is volt, ezekkel együtt a lakosság száma 32 165 fő volt (1. táblázat).

Kassa teljes értékű regionális centrum volt, alapvető kérdésként merül fel, hogy gazdasági-szellemi kisugárzó ereje, forgalomgyűjtő és elosztó szerepe elegendőnek bizonyult-e ahhoz, hogy az abszolutizmus területi reformja során (3. térkép) a magyarországi öt kormánykerület egyik központjaként 9 megye több mint másfélmillió lakójának (3. táblázat) regionális centrumává váljon?

3. térkép. Magyarország közigazgatási beosztása (1850–1867)

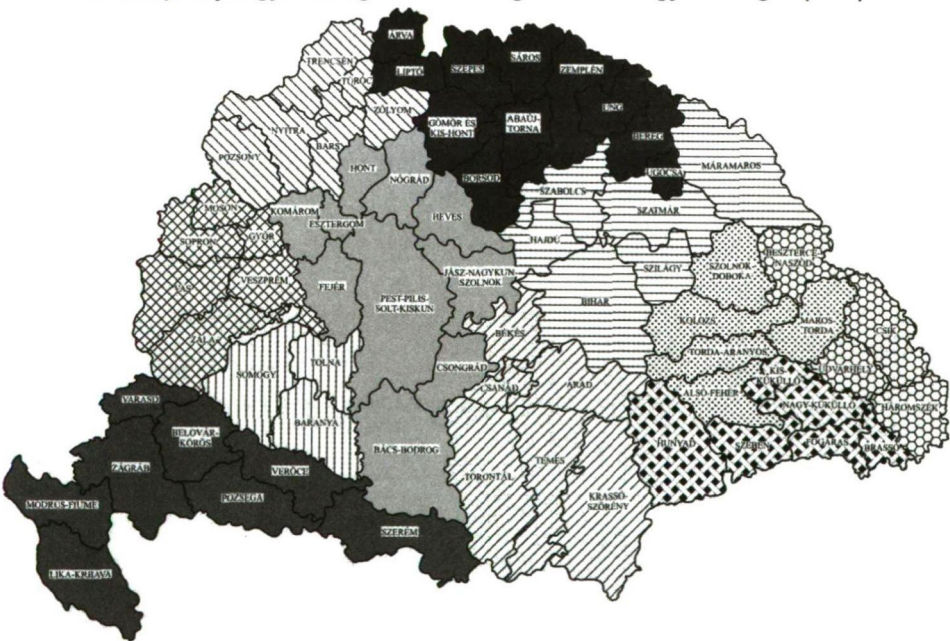

Az egyes regionálisnak tekintett központi funkciók térbeliségét megjelenítő térképek (4–6. térkép) alapján a válasz egyértelmű: nem. Indoklasként elegendő a Máramaros és a Liptó vármegyei helyzet vázlatos bemutatása:

Egyházi tekintetben Máramaros vármegye 14 római kat. egyházközsége a szatmári püspöki, 88 görög kat. egyházközsége a munkácsi, 49 a szamosújvári egyházmegyébe, egy ágostai evangélikus fiókegyháza a tiszai, 6 helvét egyháza a tiszántúli egyházkerülethez tartozott. Törvénykezési szempontból az egész vármegye a debreceni királyi tábla kerületéhez volt beosztva, a vármegye területére illetékes főügyészség és sajtóbíróság Debrecenben, a bánya- és pénzügyi bíróság Szatmárnémetiben székel. A máramarosszigeti ügyvédi kamara területéhez – Máramaroson kívül – Bereg és Ugocsa, a királyi erdőfelügyelőséghez csak Ugocsa vármegye tartozott. Hadügyi tekintetben Máramaros a kassai hadtest és csendőr törzsparancsnokhoz kapcsolódott.

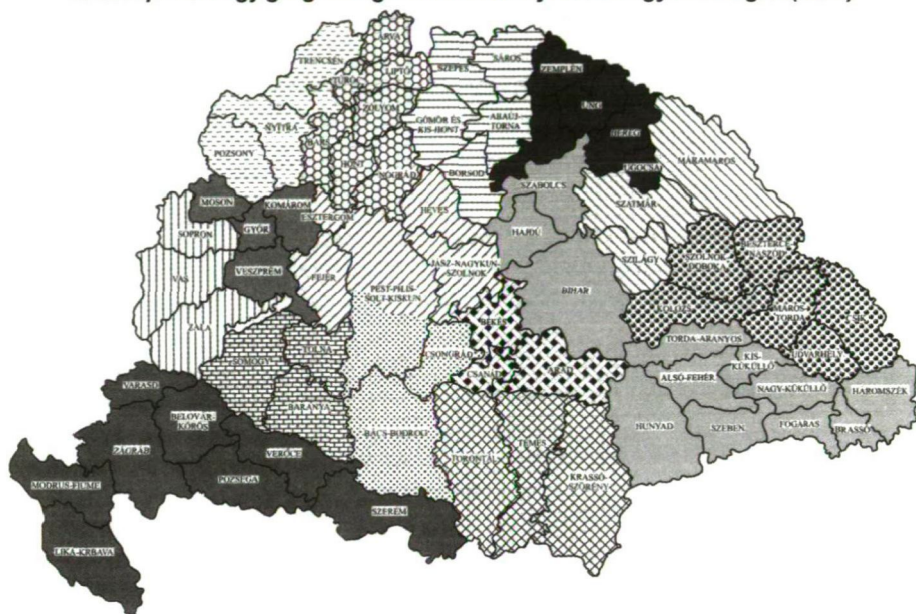
Liptó vármegye törvénykezési szempontokból a rózsahegy-i törvényszék területének részét képezte, illetékes királyi főügyészsége Pozsonyban, bányabírósága Lőcsén, sajtóbírósága Kassán és pénzügyi bírósága Besztercebányán székel. Hadügyi tekintetben az egész vármegye a kassai hadtestparancsnokság, valamint a trencsényi 15. számú honvéddalozred területéhez tartozott. Illetékes pénzügyigazgatósága Alsó-Kubinban székel, adóhivatala Rózsahegyven volt. Ipari és kereskedelmi ügyekben a besztercebányai kamara kerületébe volt beosztva, illetékes közúti kerületi felügyelője Lőcsén, posta- és táviró igazgatósága Pozsonyban székel. Kultúrmérnöki ügyekben a kassai IV. sz. kultúrmérnöki hivatal működési területéhez volt csatolva.

4. térkép. Sajtóügyi bíróságok illetékességi területei Magyarországon (1871)

5. térkép. Pénzügyigazgatóságok területi kiterjedése Magyarországon (1871)

4. Kassa rangsorolása és vonzáskörzete a 20. század elején

A dualizmus kori Magyarország urbanizációs folyamata ismert, melynek eredményeként a városok népességszáma robbanásszerűen emelkedett.¹³ A népszámlálási adatbázisok segítségével igyekeztem következtetésem egy részét levonni a hierarchikus és a regionalizációs folyamat település és térszerkezet szerinti differenciálódásáról. A demográfiai robbanás folyamata a 2. táblázat eredményeit tekintve Kassán lassúbb volt, mint a történelmi Magyarország más nagyvárosaiban, melynek eredményeként a regionális központokban 1870-ben átlagosan 34 ezren (Kassán csak 21 742 fő), 1910-ben 66 ezren éltek (Kassán és Győrben csak 44 ezren), vagyis a korabeli európai mércével mérve legfeljebb középvárosoknak tekinthetők.¹⁴ A demográfiai változások migrációs aspektusait figyelembe véve azonban Kassa kiemelkedő mobilitási mutatókkal (4. táblázat) rendelkezett.

4. táblázat. A népesség mobilitása a Kárpát-medence északkeleti részének nagyvárosaiban

Város	Jogállás	Népességszám (1910)	Inmobil (%)	Mobil (%)	Kvázi-mobil (%)
Kassa	thj.	44 211	36,0	46,6	17,4
Eperjes	rtv.	16 323	42,6	36,6	20,8
Miskolc	thj.	51 459	41,1	34,6	24,0
Nyíregyháza	rtv.	38 198	67,3	18,9	13,8
Debrecen	thj.	92 729	51,5	30,5	18,0
Ungvár	rtv.	16 919	46,6	33,1	20,3
Munkács	rtv.	17 275	54,3	23,9	21,8
Nagyvárad	thj.	64 169	36,7	33,5	29,8
Nagybánya	rtv.	12 877	57,3	17,4	25,3
Szatmárnémeti	thj.	34 892	45,7	25,0	29,3

Forrás: Dányi D. 1998. alapján saját szerkesztés

A 19. század végi ipari fejlődés és urbanizáció ellenére is közel minden második lakos helyben született. A költözések hatása nem egyformán érintette a történelmi Magyarország nagyvárosait, melynek oka, hogy minél nagyobb az iparban foglalkoztatott népesség aránya, annál kisebb a helyben született, immobil népesség hányada. A törvényhatósági jogú városokban született összes népességnek viszonylag jelentős hányada maradt szülővárosában. Arányuk azonban mindössze – Debrecen kivételével – 36–45,7% között ingadozott, a jelentős bevándorlásnak tulajdoníthatóan.¹⁵ A mobil – más megyékből bevándorló – népesség aránya az északi nagyvárosokban a legnagyobb (pl. Kassa 46,6%, Eperjes 36,6% stb.). Nem hagyható figyelmen kívül azonban, hogy a vándorlók települési preferenciáit nem csak a gazdasági, szociális tényezők határolták be, hanem a vizsgált városok geográfiai helyzete is.¹⁶

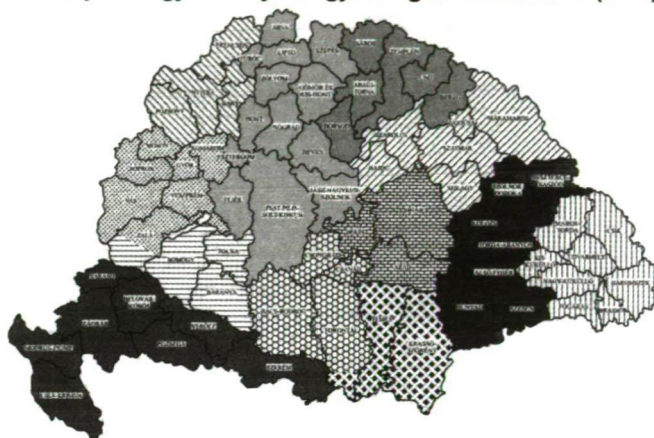
Beluszky Pál 1990-es vizsgálatában a századfordulón (1900) kialakult városhierarchiát (2. táblázat) a városi alapfunkciók mennyisége és minősége alapján állapította meg. Véleménye szerint a települések hierarchikus rangja a városi alapfunkciók differenciáltságát, az ellátott feladatok szintjét, az ellátott szerepkör gyakoriságát fejezi ki. A 20. század elejének városhálózatára elvégzett hierarchiavizsgálatok mintegy 10 regionális központ létét mutatták ki az országban. A regionális központok hierarchia szintjeit Beluszky professzor véleménye szerint két szempont szerint lehet megközelíteni, egyrészt a városi szerepkörök differenciáltsága (pl. jogállás, funkció, hierarchia, városi társadalmi viszonyok stb.), másrészt a városi funkciók mennyiségi értékei alapján.¹⁷ Mindkét esetben ugyanaz a 10 város alkotja a regionális centrumok körét: Zágráb, Pozsony, Kolozsvár, Szeged, Kassa, Debrecen, Pécs, Temesvár, Nagyvárad és Arad (2. táblázat). Természetesen regionális szerepkört változó mértékben más városok is elláttak (pl. Miskolc, Győr, Brassó, Szombathely, Sopron stb.), de összességében nem az említett regionális centrumok szintjén. A teljes értékű regionális központok közül Zágráb (Horvát-Szlavónország), Kolozsvár (Erdély), Pozsony és Kassa (Felvidék) valójában országrészközpontok voltak. 1910-re a regionális központok sora és száma (12db) módosult, azonban Zágráb, Kolozsvár, Pozsony és Kassa továbbra is teljes értékű regionális központok maradtak.¹⁸ A városok kategóriába sorolásának másik módja Beluszky professzor szerint a komplex várostípusok meghatározása. A hierarchikus rangsor és a komplex várostípusokba sorolás is hasonló eredményre vezetett, és ugyanazon városokat nevezi meg regionális centrumokként. A 20. század elejének regionális központjai, szemben a 19. század elejének jelentősebb városaival, már többé-kevésbé azonos szerepköröket láttak el, bennük a városalkotó elemek meglehetősen összerendeződtek, jelezvén, hogy egy integrálódó országos rendszer részei. Tóth József szerint a századfordulón Budapestet magas hierarchia szintű centrumok gyűrűs szerkezetben vették körül, a gyűrűk csomópontjaiban pedig a Beluszky Pál vizsgálataiban regionális centrumokként említett városok szerepeltek.¹⁹

Kassa ezek között elsősorban mennyiségi mutatói alapján (pl. igazgatási-, oktatási-kulturális szerepkör stb.) kiemelkedő jelentőségű. A város országrészközpontnak tekinthető regionális centrum, ahol a regionális hatáskörű funkciók súlyát és választékát tekintve kiemelkedett riválisai (Miskolc, Eperjes, Munkács) közül. Feltétlenül hangsúlyozandó azonban, hogy a Felvidék keleti részének központja, ami nem azonos a Kárpátaljával. Kárpátalja ekkor még megosztott hinterland a peremén található regionális központok között (Kassa, Debrecen), s nincs egyértelmű belső régió központja sem (Máramarossziget, Munkács, Ungvár). E kisebb központokban élők csekély száma korlátozta a sokszínű (a „kötelezően” jelen lévő intézményeken túli) nagyvárosi élet kibontakozását.

Kassa potenciális vonzáskörzetének lélekszáma nem lépte túl az egymillió főt, s ez azt is jelenti, hogy a dualizmus végére nem alakultak, nem alakulhattak ki több százezres olyan vidéki nagyvárosok és hozzájuk integrálódó országrészek, amelyek biztosították volna töretlen fejlődésüket, sőt újabb városok jelentek meg tovább forgácsolva a régió korábbi „egységét”.

6. térkép. A Magyar Királyi Főügyészségek és Ítéltáblák (1890)

Összegzés

Kassa 19. századi regionális szerepkörének és sajátosságainak részletes feltárása, összehasonlító elemzése és a város egységes hierarchikus és regionális térszemlélete napjainkig várat magára. Az eddig megjelent demográfiai, urbanizációs és helytörténeti elemzések egy-két évtized mély elemzését adják. Különösen a regionális területi kapcsolatrendszerek és szintek hiányosak. A jelentős terület- és népességvesztésen túl Trianon legsúlyosabb következménye Kassa esetében is az államhatár elválasztó szerepének erősödése. A Kárpát-medence egységesülő politikai, gazdasági és etnikai térszerkezete széttöredezett, s az új határ mentén kettős perifériák alakultak ki. Kassa, mint egykori regionális centrum és vonzásközpont térszerkezeti kapcsolatainak nagy részét elvesztette.

JEGYZETEK

1. Beluszky P. (1999), Tóth J. (2010), Hardi T.–Hajdú Z.–Mezei I. (2009).
2. Tóth J. (2010).
3. Gyimesi S. (1975).
4. Bácskai V.–Nagy L. (1984).
5. Hardi T.–Hajdú Z.–Mezei I. (2009).
6. Kókai S. (1999).
7. Beluszky P. (2007).
8. Kókai S. (1999).
9. Beluszky P. (2007).
10. Beluszky P. (1990).
11. Kókai S. (1999).
12. Kókai S. (1999): 141. o.
13. Beluszky P. (1990), Tóth J. (1978, 2010).
14. Beluszky P. (2007).
15. Dányi D. (1998).
16. Frisnyák S. (1998).
17. Beluszky P. (1990).
18. Beluszky P. (2007).
19. Tóth J. (1996).